

УДК 821.161.2 (092) "19" -3 Н.КОРОЛЕВА.

І.В. Голубовська,
викладач
(Житомирський педуніверситет)

ДРАМА ГЕРОЯ БЕЗ МОРАЛІ В ІСТОРИЧНІЙ ПОВІСТІ "1313" НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ

У статті аналізується образна система історичної повісті "1313" Наталени Королевої.

Одна з найкращих історичних повістей Наталени Королевої має промовисту містичну назву "1313", адже, за легендою, саме цього нещасливого року сумнозвісний чернець Бертольд Шварц винайшов порох. Варто зазначити, що перша публікація твору¹ викликала неабиякий резонанс у читацьких колах Галичини. Зокрема, у журналі "Дзвони" були надруковані фрагменти з рецензій на нову книжку, де представники різних видань висловили захоплення талантом літераторки, наприклад: "Твори Королевої – це здорові полудневі овочі, повні антирахітичних й антиневротичних вітамінів духа, подані з новітньою елегантністю"² [1:223]. Автори "Нової зорі" твердили, що згадана книжка збагатила українську літературу наскрізь західноєвропейським твором, а журналісти "Жіночої Долі" назвали унікальним внесок повістярки у вітчизняне красне письменство [1:223].

Варто згадати про те, що Наталена Королева навіть опинилась у центрі гострої полеміки, коли її разом із Катрею Гриневичевою та Іриною Вільде було висунуто на здобуття літературної премії Товариства українських письменників і журналістів ім. І. Франка за 1935 рік. Коли журі стало схилитися на користь останньої, критик М. Гнатишак, на знак протесту, залишив засідання, бо не міг допустити, щоб лишилися без відзнаки "сповнені релігійного чуття повісті Наталени Королевої" [2:28]. Свою незгоду виразив і П. Ісаїв [3]. До речі, сама лауреатка відзначала високі художні достоїнства творів інших претенденток на премію [4:26-27].

На нашу думку, повість "1313" викликала такий інтерес у читачів і критиків не тільки через "екзотичність" тематики (можливо, це одна з перших українських книжок про німецьке середньовіччя) та напружений динамічний сюжет з елементами пригодницького жанру. Твір притягує до себе увагу насамперед постановкою складних морально-філософських проблем, які читач вирішує разом із головними героями.

Центральний образ повісті представлений у трьох іпостасях: нащадок багатого лицарського роду Константин Анклітцен – старанний учень фізика Брудерганса Конрад – чернець фрейбурзького кляштору Бертольд Шварц. Другорядні персонажі дають можливість проявити риси мінливої натури головного героя. Це юродивий Абель, старий лицар Анклітцен, блазень Лекерле, фізик Брудерганс, Колумба Тільде, містичний чернець-вартівник, який матеріалізується в брата Бертрама.

Так, важливе естетичне навантаження покладено на жебрака Абеля, юродивого з біблійним іменем. На відміну від недбайливого ченця Бертольда, саме цей персонаж виступає справжнім носієм християнських чеснот: його чиста й невинна душа інтуїтивно відчуває істинну сутність всього, що відбувається. Своєрідним рефреном крізь усю повість проходить жебраків заклик "Гони диявола!". Власне, Абель уособлює в собі найкращі риси, втрачені Константином. Після втечі лицарського нащадка з батьківського дому бідний жебрак обійде всі околиці в пошуках доброго хазяїна і, знайшовши його, віддасть тому свій єдиний скарб – золоту монету. Він же спалить портрет "справжнього Каїна анклітценівського роду" [5:210], але запізно: диявольська спокуса назавжди увійшла в розум і серце Константина. До останніх хвилин життя юродивий марно закликатиме до боротьби із сатаною.

У новелістичному ключі відтворено смерть нещасного: невдячний Бертольд ставиться до жебрака з неприхованою огидою, дозволяючи своєму "вчителю" Бертраму переступити через труп Абеля. "І наче хтось, що стояв позад його, сказав йому просто в ухо: "І гукала кров Абеля убитого до Господа з землі"[5:252]. Так, насправді Константин – Бертольд своїми руками не знищив, як Каїн, жодної людини. Та якщо біблійний персонаж учинив перше у світі вбивство, то через пекельний винахід монаха загинули мільйони. Отже, він виступає в ролі Абелева антагоніста й заслуговує на прокляте старозавітне ім'я братовбивці.

Важливою фігурою для розуміння генези образу Константина є його батько, лицар Анклітцен. Наскрізною деталлю в характеристиці цього персонажа є порівняння з дубом, що підкреслює грубість, кремезність, тупість старого. Лицар, у чийх манерах і поведінці немає жодної шляхетності, із пихою вихваляється тим, як пограбував купців, переодягнених ченцями. У гніві Константин величає батька та його брутальну п'яну компанію розбишаками з великих шляхів, ганьбою лицарського стану [5:144].

Безумовно, Анклітцена-старшого вельми складно назвати взірцевим батьком. Однак перший розділ повісті не випадково названо "Четверта заповідь", адже Святе Письмо вчить шанувати своїх батьків. П. Ісаїв стверджує, що саме за це Константин – Бертольд отримує Божу кару, не чується щасливим у житті, втрачає батька й сам у

¹Повість друкувалася в 1934-35 роках у львівському журналі "Дзвони", там же згодом вийшла й окремою книжкою.

² Орфографічні особливості цитованих творів зберігаються.

молодід віці кінчає життя серед катастрофи [6:70]. Продовження цієї ж думки знаходимо в М. Демковича-Добрянського: "Основною рисою середньовічної духовності є дуже виразна свідомість того, що все на світі упорядковане певним космічним законом, який кожній людині і кожній речі признає її місце в цім космічному ладі. Знехтовання або переступлення тих Божих законів та спротив їм веде неминуче до хаосу, до пановання сатани, а для переступника кінчиться його особистим нещастям. Таке світовідчуження є найглибшою основою повісті "1313", як повісті з середньовіччя" [7:72].

Хоча Наталена Королева далека від виправдання старого Анклітцена, проте літераторка утримується від беззастережного вироку, переводячи конфлікт між сином і батьком у філософську площину споконвічного протистояння між старістю та юністю. Крім того, письменниця постійно акцентує читачку увагу на спорідненості, і не тільки кривній, обох Анклітценів.

Константин, який спершу виступає повною батьковою протилежністю, поступово культивує в собі найгірші татові риси. Хоча у своїй ненависті юнак доходить до краю, відмовляючись приїхати на похорон найріднішої людини, підсвідомо він обирає життєвим гаслом повчання старого Анклітцена: "Лицар, справжній лицар мусить бути гордим, туди його головою! Бо ж я завжди говорю, що в світі існують: пан Бог, святіший отець наш папа і потім – стан лицарський. Потім – нічого. Далі – лицарів кінь, а потім – вже знов-таки рішуче нічого, туди його головою!" [5:142]. Авторка підкреслює, що хлопцем оволоділа "пекельна" анклітценівська гордість, – до речі епітет акцентує як на духовній деградації персонажа, так і на його жахливому майбутньому. Письменниця робить парадоксальний висновок: старий та молодий Анклітцени, незважаючи на всю зовнішню непримиренність їхніх життєвих позицій, є глибоко аморальними людьми, й отже, Константин – "достойний" нащадок свого батька.

Інший другорядний персонаж Лекерле виступає уособленням справжньої відданості. Цей образ змальований у дусі "Короля Ліра": як і шекспірівський блазень, персонаж Н. Королевої наділений неабияким інтелектом та вмінням щиро дружити. До своєї невдячної роботи Лекерле ставиться по-філософському: "Глузує, брате, завжди розумніший. Мої так звані "пани" саме за те мені й платили гроші та давали подарунки, що казав їм у вічі те, про що інші боялися подумати у темній хаті" [5:207]. Портретна характеристика героя підкреслює його глибинну сутність, адже в його зовнішності помітна виразна акцентація на багатому внутрішньому світі. Константинова зрада Лекерле стала одним із закономірних моментів морального звиродніння головного героя.

Образ фізика Брудерганса допомагає спостерегти деградацію молодого Анклітцена у двох ракурсах: по-перше, підкреслює невірність героя у дружбі, бо старий фізикус всім серцем полюбив Конрада³; по-друге, невдячний учень переступає через моральний кодекс справжнього вченого, і це також призводить до фатальних результатів. Брудергансові не вдалося донести до неухважного Конрада важливої мудрості: без любові не можливі жодні наукові відкриття: "Бо ж у вченого серце повинно бути, як лютьня, – задумливо й меланхолійно промовив фізикус. – Все серце своє повинен він вложити в улюблену працю й її, як пісню офірну, повинен з вірою й любов'ю нести на вітар людства. Без любові, юний мій друже, нічого не варта ані наука, ані все життя!.." [5:176].

У традиційному для прози Наталени Королевої ключі змальовано Колумбу Тільде, адже серед головних героїнь різних творів белетристики не знайдеться жодної звичайної жінки, матері й господині дому. Можливо, тому, що в силу свого виховання й життєвих обставин сама письменниця не була такою. Авторка визнавала, що може багато речей, яких жінки звичайно не знають, проте не вміє шити, вишивати, в'язати [8:13].

Колумба – незвичайна середньовічна дівчина. Дочка простої прачки виявила неабиякі здібності до науки. Мати розуміла, що її дитина не годиться для тяжкого життя бюргерової дружини. Фрау Тільде сумно зауважує: "Кохання – для панів вигадка, як ті турніри та бенкети. Нас, дівчат вбогих, беруть, щоб ми хати замітали, білизну прали та свиням їсти варили. Ми ж бо, самі знаєте, заміж йдемо, щоб нас хтось годував, у хаті тримав та ... лаяв або й бив! До смерті" [5:167]. Добра мати готує дочку до монастирського майбутнього.

Колумба – дівчина тендітна, ніжна, майже ефемерна. Наскрізною деталлю її портретної характеристики є незвичайні фіалкові очі, "очі-братки", які промовляють про перше кохання значно виразніше, ніж мовчазні вуста. Загадковий колір назавжди залишиться для Константина уособленням Колумби, тому будь-що подібного відтінку нагадуватиме йому про втрачене кохання.

Конрад відмовляється від свого почуття, переконуючи себе в тому, що дочка бідарів не може стати перешкодою на шляху Анклітцена. Уже в кляшторі брат Бертольд відчуває біль за те, як несправедливо вчинив і з дівчиною, та й із собою: "Простяг руку до низької галузки й, злісно обчухравши з неї золоте листя, подер їх на шматки, зім'яв і кинув собі під ноги.

"Так зробив Анклітцен і з серцем прачки!" [5: 225].

Але Колумба виявилась значно сильнішою натурою, ніж це видавалося. Вона стійко перенесла страшні удари долі: втрату коханого, арешт і страту матері, звинувачення у чаклунстві, власне ув'язнення та жорстокі допити інквізиції. Колумба виступає уособленням Божої волі, маючи здатність спілкуватися із вищими силами. У важливому епізоді філософської дискусії між Колумбою та самою Смертю остання відступає, вражена силою

³ Під таким іменем Константин переховувався після втечі з дому.

духу й розуму дівчини, переконаної у невмирущості природи. Героїня знає, що вмирання є лише переходом до нового існування, бо Життя – вічне, бо воно є Рух [5:185].

Духовним антиподом Колумби виступає сам сатана, котрий приймає різні обличчя. Спочатку він раптово з'являється з-під портрета покійної матері Константина. Юнак ховає несподівану знахідку під зображенням небіжчиці, підсвідомо поєднавши чисте й нечисте. За сімейною легендою, цей дивний чернець несе прокляття роду Анклітценів: той, хто побачить картину, незабаром помре. Так і сталося із старим лицарем. І хоч "Каїн Анклітценового роду" буде матеріально знищений Абелем, та пам'ять про загадкового монаха житиме в серці юнака. Чернець-вартівник з'являється у важливі для Константина часи. Він предстане в момент вагань і роздумів юнака й направить на потрібне рішення: "Стояв, мавив очима й чекав нетерпляче. Майнув – і зник. Але поміг вирішити негайно й безповоротно це питання" [5:175].

Константин, не маючи до цього жодного покликання, стає монахом Бертольдом Шварцом. Таке прізвисько він отримав тому, що, проводячи досліди в кляшторній лабораторії, весь час був у копоті; з іншого боку, і душа Бертольда також перестала бути чистою: слово "шварц" німецькою означає "чорний".

До зустрічі з сатаною він підсвідомо готується все своє життя, поетапно проходячи крізь ланцюг послідовних зрад. Його егоїзм та гордіня набувають неможливих розмірів. Одного разу ченця відвідує видіння: "Бертольдові здалося, що він буває над безоднею. Безоднею внизу, й безоднею вгорі. Спирало дух хотілось і хотілось розірвати рясю, щоб мати більше повітря. Фіалковим вогнем пробігло в думці: "Так, мабуть, почував себе Люцифер, коли стрімголов летів з неба..." [5:228].

Чернець не лякається таких богохульних думок, а, навпаки, захоплюється "величчю" сатани. Саме в цей момент у кляшторі з'являється так званий "брат Бертрам", який буцімто приїхав із Пізи. Лише у дружбі з таємничим ченцем, що мов живий зійшов із родинного портрета, Бертольд знаходить спокій. Брат Бертрам носить на нозі дзвіночки, лицемірно бідкаючись через випадкове знищення кузочки. Бертольд спостерігає, як "милосердний" друг, що так тривожиться за комаху, байдуже переступає через труп жебрака Абеля, демонструючи замість ноги копито. Варто зазначити, що в принципах авторського відтворення духовного звиродніння головного персонажа помітні сліди рецепції середньовічної легенди про доктора Фауста.

Видаються справедливими спостереження П. Ісаїва щодо природи гріховності Константина-Бертольда: "В повісті "1313" виводить авторка постать людини, що односторонньо, в однім лише напрямі розвиває свої здібності, занедбуючи і не плекаючи інших сил душі, через що тратить ступнево зв'язки зі своїм оточенням і Богом, в своїх успіхах дає себе пірвати надмірним гордошам, щоби врешті скінчити катастрофою" [9:592].

Письменниця однією з перших звернула увагу на важливу проблему, яка стане особливо актуальною в епоху науково-технічної революції, а саме: відповідальність ученого за свої відкриття. В аналізованому творі літераторка задумалася над тим, до чого можуть призвести винаходи людини без моралі. Орест Зілінський відзначив глибину письменницької інтуїції Наталени Королевої, відмітивши, що через десять років після виходу книжки сталися події, які назавжди змінили світ. Атомна бомба заперечила гуманну місію технічного прогресу, а в трагічних постатях Опенгеймера й Теллера повторилася драма її героя [10:292]. Отже, авторка повісті "1313" ще в далеких тридцятих застерігала: бездуховне та деморалізоване суспільство здатне на саморуйнацію. Варто прислухатися до її слів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Н. Королева: 1313 і Во дні они: Виймки з рецензій // Дзвони. – 1936. – № 5. – С. 223.
2. Ільницький М. Критики і критерії: Літературно-критична думка в Західній Україні 20-30 рр. XX ст. – Львів: ВНТЛ, 1988. – 148 с.
3. Ісаїв П. З приводу літературної нагороди за 1935 р. // Дзвони. – 1936. – № 1-2. – С. 46-55.
4. Вільде І. Незбагненне серце / Упоряд., вступ. стаття М.А.Вальо. – Львів: Каменярь, 1990. – С. 24-37.
5. Королева Н. Предок: Іст. повісті; Легенди старокиївські / Упоряд., авт. післямови та приміт. О.В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1991. – 670 с.
6. Ісаїв П. Чи справді повість "буцім-то релігійна"? // Дзвони. – 1936. – № 1-2. – С. 69-71.
7. Демкович-Добрянський М. Спец від середньовіччя і повість із середньовіччя // Дзвони. – 1936. – № 1-2. – С. 71-74.
8. Королева Н. Автобіографія // Королева Н. Без коріння: Життєпис сучасниці. – Клівленд, Огайо: Українське лікарське т-во Півн. Америки, 1968. – С. 12-18.
9. Ісаїв П. Н. Королева: Повість "1313" і "Во дні они" // Дзвони. – 1935. – № 12. – С. 591-595.
10. Зілінський О. На далеких шляхах історії // Королева Н. Сон тіні. 1313: Романи. – Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво, 1966. – С. 285-292.

Матеріал надійшов до редакції 27.09.02 р.

Голубовская И.В. Драма героя без морали в исторической повести "1313" Наталены Королевой

В статье анализируется образная система исторической повести "1313" Наталены Королевой.

Holubovska I.V. The Tragedy of an Immoral Character in Natalena Koroleva's historical tale "1313".

The author analyses the imagery system of Natalena Koroleva's historical tale "1313".